

УДК 911.3:32

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ПРИКОРДОННИХ РАЙОНАХ

О. Склярська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Обґрунтовано методологічний зміст поняття політико-географічного процесу. Розкрито особливості методології та методики, а також етапи дослідження політико-географічних процесів у прикордонних районах з етнічно неоднорідним населенням (на прикладі Закарпатської та Чернівецької областей). Складено теоретико-методологічну модель дослідження політико-географічних процесів у прикордонних районах.

Ключові слова: політико-географічний процес, системність дослідження, геоетнополітичний аналіз, гуманістична парадигма.

Розвиток та функціонування політико-географічних об'єктів відбуваються внаслідок реального зв'язку з властивостями території, впливу багатьох просторових чинників. Водночас конкретним матеріально-речовинним вираженням, динамічним проявом зв'язків є політико-географічні процеси, які ґрунтуються на ознаках розвитку та руху явищ [7, с. 62], а тому не мають просторових та часових рамок. Кожній новій стадії процесу відповідає конкретний період розвитку об'єкта – ускладнення його територіальної чи компонентної структури, якісна трансформація в іншу територіальну форму тощо. Ознаками процесу є постійність, безперервність, реальність, адже немає статичних об'єктів, є лише певна стабільна фіксація стану об'єкта на певну дату. Кожний політико-географічний процес – це унікальне поєднання чинників, часу та простору; він має специфічну траєкторію розвитку, тому очевидно, що вираження об'єктивних процесів динаміки політичного життя у вигляді абстрактних, типологічних моделей чи узагальнених понять з опосередкованою участю людського (суб'єктивного) пізнання нівелює цю унікальність кожного явища чи процесу. Однак наявність багатьох спільних ознак дає змогу визначити поняття *політико-географічного процесу як утворення та розвитку просторових форм функціонування політичної сфери суспільства під безпосередньою чи опосередкованою дією природно- і суспільно-географічних чинників*. Тобто географічні характеристики поняття – це, по-перше, врахування сукупності географічних чинників та зв'язків, по-друге, геопросторова локалізація процесів у тій чи іншій формі.

Специфічними за характером розвитку є геоетнополітичні процеси, а їхній особливий випадок – процеси в прикордонних поліетнічних районах, які зазнають найбільшого інерційного впливу минулих політичних подій, є специфічними та непередбачуваними за наслідками і часто мають відцентрові (поляризаційні) тенденції, тому, окрім загальних особливостей методології дослідження політико-географічних процесів, детально розглянемо теоретико-методологічні аспекти вивчення процесів саме цього ти-

пу. Системну методологічну модель дослідження обґрунтовано на підставі вивчення особливостей реальних політико-географічних процесів у найбільш репрезентативних щодо цього районах, якими є, зокрема, прикордонні райони Закарпатської та Чернівецької областей.

Вивчення політико-географічних процесів як динамічного та функціонального феномена потребує використання багатьох концепцій та методів, актуальних для політичної географії та політології. Проте головна особливість політико-географічного аналізу зумовлена універсальною ознакою географічного мислення – *геопросторовістю*, що передбачає аналіз просторових відношень між політичними об'єктами, явищами, процесами, зв'язків між функціонуванням політичної системи та властивостями території, розвитку просторових форм функціонування політичної сфери – диференціації, поляризації, концентрації, вирівнювання, централізації та децентралізації тощо. В концепції геопростору обґрунтовано тісний зв'язок просторового аспекту з часовим, оскільки всі події відбуваються в географічному просторі-часі. У цьому разі йдеться про статичну фіксацію стану об'єкта чи явища на певній території чи його територіальної організації по окремих часових періодах. Однак у контексті теорії суспільно-географічного процесу, що є основним методологічним підґрунтям вивчення політико-географічних процесів, передбачене використання такого просторово-часового аналізу, який проводять безперервно та постійно, фіксуючи “динаміку змін компонентів та геокомплексів, еволюцію територіальної організації суспільства” [8, с. 86]. О. Топчієв, відповідаючи на риторичне запитання, що вивчає сьогодні суспільна географія – об'єкти чи відношення, навів аргументи на користь географічних відношень та зв'язків між суспільними і природними об'єктами, що, зрештою є “єднальною ланкою” між природними та суспільними процесами, природничою та суспільною гілками географічної науки [8, с. 84–86]. У просторово-часовій системі координат координата часу відповідає сутності “процесу” і, відповідно, категорія “процесу” має передусім часовий вимір. Отже, існує поняттєво-змістова, а тому й методологічна відмінність між “політичним процесом”, основним змістом якого є компонентно-часові зміни, та “політико-географічним процесом”, який має компонентний, просторовий та часовий аспекти. Однак це не заперечує можливості використання підходів політологічної науки до вивчення функціонування політичної системи для методологічного аналізу політико-географічних процесів. Зрештою, як свідчить огляд літературних джерел, багато загальнонаукових концепцій та методів використовують як у політологічних, так і в політико-географічних дослідженнях. Це передусім системний, порівняльно-історичний та історико-генетичний, структурно-функціональний, біхевіористський та інші підходи.

У наукових дослідженнях класичного періоду вивчали статичні й закриті системи, тоді як з другої половини ХХ ст. їх почали розглядати як функціонуючий об'єкт, що має зв'язки з навколишнім середовищем (іншими системами), а впорядкування функцій та структурна організація компонентів спрямована на збереження та розвиток системи. З 50-х років минулого століття системний підхід використовували для аналізу політики, а з 60–70-х – він став провідним у географії: об'єкти географічного дослідження розглядають як системи – множини географічних елементів, що взаємодіють між собою та утворюють геосистему [7, с. 50]. Однак невдовзі стали помітними недоліки застосування парадигми, коли окремі природно- та суспільно-географічні об'єкти почали трактувати як системи, незважаючи на те, що в них нема реальних зв'язків і внутрішньої організації, яка б відповідала критеріям системності [5, с. 34]. Зрештою, повертаючись до конкретного об'єкта дослідження – політико-географічного

процесу, ми не можемо обмежити його зміст та обсяг лише політичною чи політико-географічною системою, адже це поняття охоплює всю політичну сферу, точніше – політичне життя з його конкретно-історичними умовами, свідомою цілеспрямованою політичною діяльністю щодо реалізації інтересів різних груп людей, наслідками функціонування політичної системи, а також явищами та подіями, які неконтрольовані суб'єктами [1]. Існування територіально-політичної системи (ТПС) як об'єктивного взаємопов'язаного поєднання елементів політичної сфери, що функціонує в межах території держави, не заперечують, однак розуміння політико-географічного процесу як динаміки ТПС є надто обмеженим. У широкому розумінні – це *просторово-часові аспекти політичного життя*, тому доцільніше розглянути **зв'язки** між політичними й іншими суспільними та природними явищами, минулими та сучасними процесами, політичним життям і властивостями території тощо. Зрештою, говорити про територіально-політичну систему області чи кількох суміжних районів недоречно, зважаючи на невідповідність ознакам системності.

Проте методологічна та методична *системність дослідження* є обов'язковою для адекватного всебічного вивчення процесів. Ідеться про систему методологічних принципів та методів, пріоритетність та порядок застосування яких зумовлені сутністю самого об'єкта дослідження. Зокрема О. Шаблій, зазначив про необхідність системності методів у суспільно-географічних дослідженнях, що полягає в послідовному їх використанні в одному дослідженні та на різних рівнях – емпіричному і теоретичному, взаємопов'язаності в разі переходу від одного масштабу досліджень до іншого, використанні методу, який є конкретизацією іншого [9, с. 47]. Системний підхід, за узагальненням М. Пістуна, є певною дисципліною мислення та практичної діяльності і в методологічному аспекті його розглядають як сукупність методів пізнання [7, с. 50]. Методично системне дослідження передбачає чотири етапи – з'ясування цілісності системи; структуризація, що охоплює системоутворювальні, ієрархічні відношення; параметризація та формалізація; оптимізація системи. З огляду на епістемологічний зміст політико-географічного процесу ці етапи застосовують у дещо іншій модифікації, адже йдеться не про систему, а лише про системність та послідовність методів. Наприклад, на першому етапі дослідження необхідно означити поняття, типи та виявити характер сучасних політико-географічних процесів в Україні. На другому етапі виявляють головні передумови процесів на підставі аналізу детермінувальних зв'язків між політичним життям та іншими суспільними сферами, особливості розвитку та значимість того чи іншого чинника політико-географічних процесів. Параметризацію у вигляді кількісної оцінки компонентних і територіальних змін процесів та якісну характеристику їхніх тенденцій розвитку виконують на головному аналітичному етапі дослідження. Підсумковим етапом є інтегральна оцінка процесів за складністю та спрямованістю (інтегративна чи поляризаційна), рекомендації щодо оптимізації тих чи інших деструктивних тенденцій.

Системно пов'язані не лише етапи дослідження, а й методи в рамках кожного етапу. Зокрема, для визначення сутності поняття “політико-географічного процесу” послідовно використовуємо загальнонаукові логічні методи індуктивно-дедуктивного доведення (на підставі ознак політичного та географічного процесу), узагальнення наукового досвіду в напрямі функціональних, просторово-часових досліджень, абстрагування, аналізу та синтезу. Зі способами аналогії, узагальнення науково-прикладного досвіду, аналізу реальних процесів, абстрагування пов'язана їхня типологія – систематизація за допомогою абстрактних моделей, у яких фіксують певні особливості процесів.

Об'єктивне трактування сучасних параметрів політико-географічних процесів не можливе без вивчення особливостей минулих політико-географічних змін. *Історико-географічний* аналіз передбачає:

- 1) обґрунтування походження тих чи інших явищ та обставин минулого;
- 2) розгляд особливостей динаміки процесів упродовж тривалого періоду, аналіз чинників розвитку на конкретних етапах;
- 3) на підставі виявлення головних тенденцій – прогнозування подальшого розвитку процесів.

Тому на другому етапі дослідження – під час розгляду передумов (чинників) сучасних політико-географічних процесів – виконують аналіз політичних змін на території дослідження в різні історичні періоди в контексті загальноєвропейських політичних трансформацій, геополітичного положення та геостратегічного значення українських земель у політичному житті держав, співвідношення етнонаціональних та політичних процесів, виявляють ті явища та події, які мали найбільший інерційний вплив на сучасні політико-географічні процеси, періоди найбільшої асиміляції чи, навпаки – активізації національно-політичних рухів на українських землях. У рамках історико-географічного аналізу використовують такі методи, як ретроспективний, періодизації, порівняльно-історичний, синхронного зіставлення окремих чинників у різні періоди, прогнозний. Історико-географічне дослідження дає змогу виявити історико-генетичні, історико-динамічні та історико-структурно-функціональні закономірності.

Крім минулих політичних змін, чинниками сучасних політико-географічних процесів є параметри інших суспільних сфер. Характер перебігу політико-географічних процесів у *прикордонних районах* має специфіку, що конкретизує загальну методологічну модель дослідження і, зокрема, відбір чинників. Найбільше на політико-географічні процеси в прикордонні впливають геополітичне положення, особливості формування державного кордону та його відповідність етнічній межі, функціонування державного кордону, етнонаціональна структура населення, віддаленість прикордонних районів від промислових, культурних, економічних, інформаційних центрів, соціальні, економічні умови життєдіяльності населення, зовнішньополітичні впливи, а також сучасні взаємовідношення між прикордонними територіями та центральною владою, прикордонними районами сусідніх держав, прикордонними районами та владою сусідньої держави. Має значення і рівень делімітації прикордоння [10, с. 650], адже від цього залежить пріоритетність та дія того чи іншого чинника. Найбільш конкретні та детальні дослідження територіальних особливостей політичних процесів у прикордонні виконують на рівні районів та міськрад, адже тут відбуваються головні процеси життєдіяльності населення, а тому виявляються реальні локальні явища, піддані найменшому ступеню узагальнення. В контексті *факторно-аналітичного* підходу використовуємо статистичний, літературний методи, кількісну оцінку складності етнічної структури населення районів та окремих поселень, міського та сільського населення, темпів міграцій у прикордонній зоні протягом визначених періодів, шкально-бальну оцінку соціальних, економічних умов життєдіяльності, демографічної ситуації.

У політологічній науці застосовують різні концептуально-методологічні підходи до аналізу політичного процесу – інституційний, біхевіористський, структурно-функціональний та ін. Найбільш методологічно ефективним для політико-географічних досліджень є *структурно-функціональний*, що полягає у вивченні взаємовідношень між політичними процесами та соціальним середовищем. Його застосування для вивчення політико-географічних процесів передбачає виявлення зв'язків між політичними та

суспільно- і природно-географічними процесами, аналіз територіальної локалізації функціонування політичної системи та динаміки політичного життя загалом. У контексті структурно-функціонального підходу дослідження різноаспектні – від виявлення територіальних аспектів політичної активності та діяльності населення, формування політичної свідомості та культури до загального вектора розвитку політико-географічних процесів – інтеграції чи поляризації, диференціації чи нівелювання тощо, їх проводять крізь призму взаємодії політичних процесів з іншими соціальними процесами, що потребує застосування групи загальнологічних, соціологічних (опитування, спостереження, контент-аналіз тощо), статистичних, порівняльно-географічного (за параметрами стабільності симпатій виборців, радикальності, тенденціями політичної, громадсько-культурної діяльності, адаптації в українське культурно-політичне середовище тощо), математичного методів, бальної оцінки зазначених якісних показників тощо. Етап дослідження особливостей перебігу сучасних політико-географічних процесів передбачає кількісний та якісний аналіз географічних аспектів політичної активності та діяльності населення – електоральної поведінки, інституційної оформленості політичної діяльності населення, загального вектора політико-географічних процесів у прикордонні, сучасні культурні, політичні зовнішні впливи.

Політико-географічні процеси в прикордонних етноконтактних зонах мають специфіку, зумовлену головною ідентифікаційною ознакою території – мозаїчною національною структурою населення. Наприклад, визначальним чинником політико-географічних процесів у прикордонних районах Закарпатської та Чернівецької областей є наявність великої частки (в окремих районах – абсолютної більшості) етнічно неукраїнського, мовно неспорідненого (неслов'янського) населення, тому всі етапи дослідження – це окремі аспекти чи етапи *геоетнополітичного аналізу* [2, с. 129], а саме: вивчення територіальної організації етнонаціональної сфери, історії геоетнополітичних процесів, геоетнополітичної активності населення, оцінка регіональних проблем і перспектив етнополітичної стабільності. Центральним питанням є відповідність територіальної організації етнонаціональної та територіально-політичної сфер – етнічних та державних кордонів, аналіз представництва інтересів національних груп у місцевих та державних органах влади тощо. У цьому разі важливо надати якісну оцінку політичної діяльності – вимог організацій та партій етнонаціональних груп, співпрацю з українськими політичними партіями чи політичними силами сусідніх держав, сприймання ідей єдиної політичної нації та територіальної консолідації суспільства.

Інтегральну оцінку складності електорально-географічних процесів роблять за показниками політичних симпатій, зокрема голосування за ліві партії, рівня абсентеїзму, негативізму (частки виборців, які не підтримують жодного кандидата), діапазону відхилень політичних симпатій між турами голосування чи різними виборчими кампаніями (як показника стабільності політичних вподобань, політичної стійкості території). Оскільки електорально-географічні процеси зазнають впливу багатьох чинників, то важливо визначити не вплив окремих чинників (кореляційні залежності), а й рівень їхньої інтерференції (прямої взаємодії та підсилення). Зокрема, наявність значної частки етнічних меншин в етнонаціональній структурі населення зумовлює порівняно вищу підтримку лівих партій та вплив адмінресурсу. Аналогічно знижує частку голосів, відданих за національно-демократичні сили периферійне розташування території, тому важливо виявити рівень впливу кожного чинника в загальній векторній спрямованості.

На підставі вивчених характеристик політико-географічних процесів у прикордонних районах виявляють окремі поселення, ареали з особливо складними, відцентровими тенденціями. На останньому етапі досліджень проводять *територіальну типологію* (районування), яка є основою ефективної регіональної політики як в етнополітичній, так і в економічній, соціальній, культурно-духовній сферах, зважаючи на їхній тісний взаємозв'язок (факторну зумовленість). Політико-географічне районування потрібно виконувати з урахуванням багатьох відмінностей – електоральних, етнонаціональних, культурних та ін. Критерієм такого інтегрального районування є також наявність та поширення політичних ідеологій і рухів, що утверджують поряд з загальнонаціональними цінностями інтереси регіональних груп. Крім того, межами різних одиниць районування не обов'язково повинні бути межі адміністративних районів. З огляду на можливі відмінності політико-географічних процесів між поселеннями одного району, зумовлені різними характеристиками – розташуванням щодо кордону, віддаленістю від обласного центру, етнічною структурою населення, політико-географічний район може об'єднувати лише кілька сусідніх поселень.

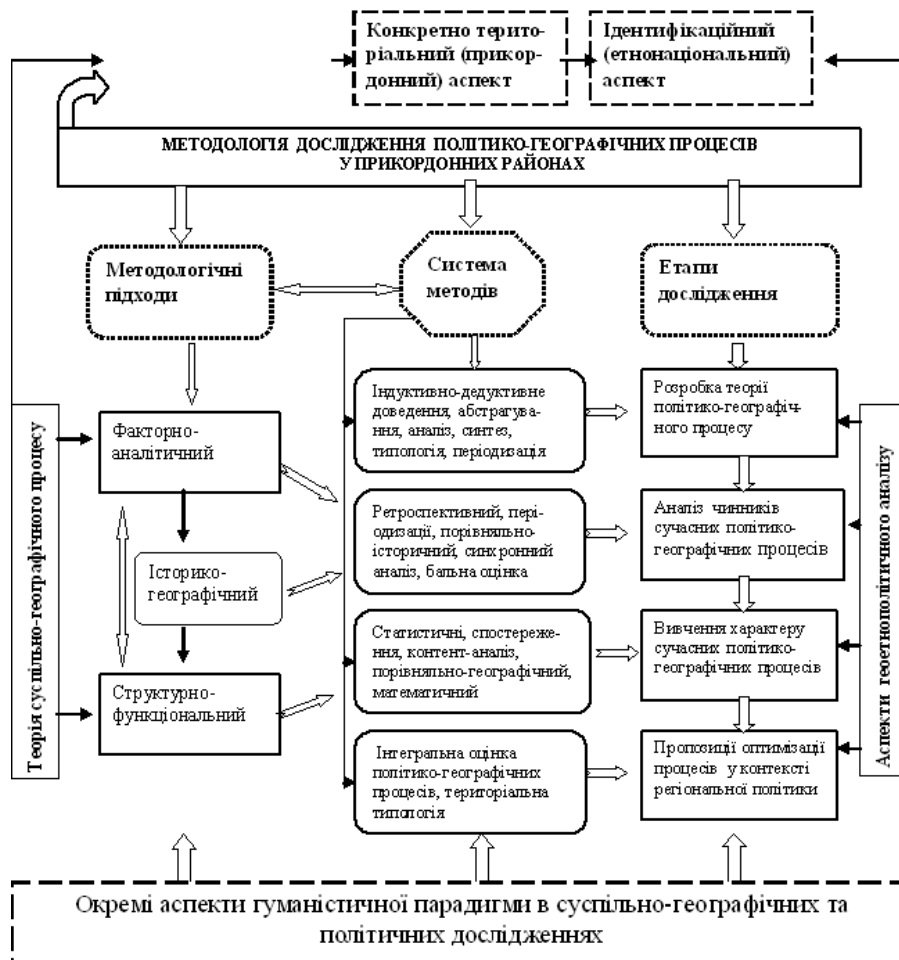
Людиновимірність суспільного, зокрема політичного життя зумовлює використання **гуманістичної парадигми** в політико-географічних дослідженнях. Гуманізм, як цілісний загальний світоглядний принцип людського буття, актуалізується як в географічній науці, так і в політиці. Гуманізація географічного мислення полягає в перегляді методологічних принципів на засадах людиновимірності, переході від пояснення до розуміння, від кількісної інтерпретації до якісного дослідження. Вивчення механізмів втілення ідеалів гуманізму в політиці та політичній свідомості є метою демократизації суспільства, передбачає практичні рекомендації щодо управління на підставі моральних принципів, формування високоінтелектуальної, моральної еліти, додання конфлікту інтересів, впровадження морального кодексу політика, формування політичної культури та відповідальності суб'єктів політичного процесу [3, с. 10], утвердження принципу загальної згоди між соціальними, етнонаціональними групами [2, с. 136].

Кількома аргументами можна пояснити необхідність застосування аспектів гуманістичного підходу для вивчення політико-географічних процесів у прикордонних районах. По-перше, людиновимірність означає не антропоцентризм, а “створене людиною заради загальнолюдського”, тому акценти досліджень зміщуються на користь людських цінностей та ідеалів, гармонізацію, компромісний, консенсусний характер людських взаємин, збереження культурного, ментального, етнічного різноманіття, творення кодексу моральних норм в основі владних відносин тощо. По-друге, гуманістична парадигма обґрунтовує перехід від системності до гуманістичної синергії [6], притаманної кожному ландшафту; це ще один аргумент на користь обмеженості системної парадигми для вивчення політичних процесів, адже основою процесу є людська діяльність, свідомість, рішення, взаємовідношення влади та суспільства на засадах гуманістичних принципів справедливості, толерантності, розумності, виваженості, поступливості, законності тощо. По-третє, гуманістичні концепції “життєвого простору” та “політичного ландшафту” є актуальними для пояснення поведінки та дій етнонаціональних груп населення прикордоння. Наприклад, життєвий простір є сферою безпосереднього досвіду, що передує ухваленню рішень, визначає мотивацію – “відчуття території”, національна ідея, “сліди минулого” тощо. Хоча абсолютизація гуманістичного підходу і зазначених концепцій загрожує псевдонауковістю та гіперболізацією чуттєво-психологічних якостей як одного з чинників поведінки та діяльності людини, все ж гуманізація суспільного життя, а отже, й зміна підходів наукового методологічного аналізу в цьому

руслі є об'єктивною тенденцією для суспільства, де такі стереотипи і цінності були чужими як у науці, так і в управлінні, а також необхідністю в контексті політизації етнонаціональної ідентичності і вирішення проблем міжетнічних взаємин.

Отже, методологічна модель дослідження політико-географічних процесів у прикордонних районах з етнічно неоднорідним населенням передбачає використання окремих положень гуманістичної парадигми та охоплює три аспекти:

- 1) епістемологічний – загальні теоретико-методологічні засади вивчення політико-географічного процесу на підставі теорії суспільної географії та політичної науки;
- 2) територіальний – з урахуванням політичної, соціально-економічної, демографічної специфіки прикордонної території, особливостей функціонування державного кордону;

Теоретико-методологічна модель дослідження політико-географічних процесів у прикордонних районах.

3) ідентифікаційний (етнонаціональний) – урахування особливостей вивчення етнонаціональних відносин, аспектів етнополітичного аналізу.

Однак це не різні етапи дослідження, а взаємопов'язані аспекти єдиної методологічної системної моделі, кожен з яких конкретизує попередній (див. рисунок).

-
1. Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. К., 2000. 384 с.
 2. Бульбенюк С. Перспективи здійснення модернізації і постмодерних перетворень у пострадянських країнах // Генеза, 2006. № 1 (11). С. 134–138.
 3. Дашутін Г.П. Гуманізація політичного процесу як мета і засіб модернізації політичного процесу України: Автореферат дис... д-ра політ. наук. К., 2002. 20 с.
 4. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Львів: Літопис, ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 490 с.
 5. Дністрянський М.С. Вступ до історичної географії України: Цикл лекцій. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 44 с.
 6. Іщук С.І., Гладкий О.В. Гуманістична парадигма географії // Екон. та соціальна географія. – 2004. Вип. 55. С. 11–19.
 7. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії. К.: Вища школа, 1996.
 8. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навч. посібник. Одеса: Астропринт, 2001. 556 с.
 9. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2001. 743 с.

METHODOLOGICAL AND METHODICAL ASPECTS OF RESEARCHES OF POLITICAL GEOGRAPHICAL PROCESS IN THE BORDER DISTRICTS

O. Sklyarska

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko St., 41, UA – 79000 L'viv, Ukraine*

The methodological substance of notion “political geographical process” is defined in the article. The methodological and methodical fundamentals and the stage of researches of political geographical processes in the border districts with a big part of ethnically non- Ukrainian inhabitants (for example Transcarpathian and Chernivetska regions) is described. The theoretical methodological model of complex investigation of political geographical processes is also composed.

Key words: political geographical process, systems researches, geoethnopolitical analysis, humanistic paradigm.

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ
ПОЛИТИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В ПРИГРАНИЧНЫХ РАЙОНАХ****О. Склярская**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. П. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина*

Обосновано методологическое содержание понятия “политико-географического процесса”. Определены особенности методологии и методики, а также этапы исследования политико-географических процессов в приграничных районах с этнически неоднородным населением (на примере Закарпатской и Черновицкой областей). Составлено теоретико-методологическую модель исследования политико-географических процессов в приграничных районах

Ключевые слова: политико-географический процесс, системность исследований, геотно-политический анализ, гуманистическая парадигма

Стаття надійшла до редколегії 25.02.2008

Прийнята до друку 20.09.2008